

HEIDI SALMI

Perukka, tekosana ja epänimikkö

*Elias Lönnrotin, H. K. Korantherin ja G. E. Eurénin
luomat sanaluokkatermit*

1 Johdanto

Kirjasuomen¹ sanaston kehityksessä 1800-luku oli merkittävää aikaa, ja monelle erikoisalalle – myös kielitieteeseen – luotiin omaa terminologiaa. Termien suomentamista pidettiin yhtenä kansallisen projektin osa-alueena, ja suomenkielisten ja kansallekin läpinäkyvien termien nähtiin lisäävän kielen demokraattisuutta (Paunonen 1992; Pitkänen 2008, 79–80).

Ensimmäinen suomenkielinen kielioppi, Eskil Petraeuksen *Linguae Finnicae brevis institutio* (1649), ja sitä seuraavat kaksi kielioppia olivat latinankielisiä. 1800-luvun alkupuolella ilmestyi erityisesti ruotsinkielisiä kielioppeja, kuten Reinhold von Beckerin *Finsk Grammatik* (1824) ja Gustaf Renvallin *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten* (1840). Elias Lönnrot (1836a; 1836b; 1837a; 1837b) oli ensimmäinen, joka loi suomenkielisiä kielioppitermien ehdotuksia 1830-luvulla *Mehiläisessä*. H. K. Korantherin *Suomalainen Kieli-Oppi, Koulujen tarpeeksi* (1845) on ensimmäinen suomenkielinen kielioppi. Se samoin kuin toinen tarkasteltavana oleva kielioppi, G. E. Eurénin *Suomalainen Kielioppi Suomalaisille* (1852), on tarkoitettu oppikirjaksi. (Kieliopeista tarkemmin Häkkinen 1994; Merimaa 2004; Renvallin kieliopista myös Salmi 2017.)

Tämän tutkimuksen aiheena on Lönnrotin, Korantherin ja Eurénin luoma suomenkielinen sanaluokkaterminologia. Tutkin, millaisia sananmuodostuskeinoja termejä luotaessa on käytetty, miten termit motivoituvat ja millaisen systeemin termit muodostavat. Lisäksi selvitän, löytyvätkö tarkasteltavana olevat termit Lönnrotin, Renvallin ja Eurénin sanakirjoista ja muista 1800-luvulla ilmestyneistä suomenkielisistä kieliopeista. Hyödynnän tutkimuksessani sanastontutkimuksen, sananmuodostusopin ja terminologian tutkimuksen lähtökohtia. Vertaan termejä myös latinan- ja ruotsinkielisiin sanaluokkatermeihin, sillä

1 Tätä tutkimusta on rahoittanut Suomen Akatemia (hanke 348899). Kiitän lämpimästi artikkelin referoina toimineita henkilöitä. Heidän lukuisat kommenttinsa auttoivat artikkelia kasvamaan tähän täyteen mittaansa.

ne ovat olleet esikuvina suomenkielisille termeille. On kuitenkin huomattava, että 1800-luvun sanastonkehitystä leimaa puhdaskielisyyden tavoittelu ja pyrkimys välttää vierasta mallia (Rintala 1998, 55; Pitkänen 2008, 107–114; Pitkänen-Heikkilä 2018, 551), joskin 1800-luvun kielenohjaajat ottivat kantaa myös liiallista purismia vastaan. Keinotekoisia oppisanoja myös arvosteltiin varsinkin, jos vierasperäinen sana näytti jo vakiintuneen kieleen. (Nordlund 2004.)

2 Tutkimusaineisto ja menetelmä

Lönnrot julkaisi kuukausittain ilmestyneessä aikakauslehti *Mehiläisessä* vuosina 1836 ja 1837 kielioppiartikkeleita, joissa hän käsittelee yleisiä kieliopin periaatteita ja morfologiaa muttei kielen järjestelmää systemaattisesti. Esimerkiksi partikkelit jäävät artikkeleissa lähes huomiotta. (Häkkinen-Blomqvist 1998, 29.)

Artikkelissa ”Suomen Kielestä” Lönnrot (1836a, 42–46) käsittelee kielioppiterminologiaa ja sanaluokkia sekä nominien tyyppejä ja taivutusta (Häkkinen-Blomqvist 1998, 29). ”Suomen Kielestä (Sekalaatuja)” (Lönnrot 1836b, 118–122) keskittyy pronomineihin. Syyskuun 1836 *Mehiläisessä* on puolen sivun mittainen otsikoimaton teksti nominien taivuttamisesta (Lönnrot 1836c, 141–142). Artikkelissa ”Suomen Kielen Lausukoista” Lönnrot (1837a, 344–352) kirjoittaa verbeistä, ja hän jatkaa verbien käsittelyä artikkelissa ”Suomen Kielen Lausukoista. (Lisää ja loppu wiimme-lehteen)” (Lönnrot 1837b, 358–364). Lisäksi kieliopillisia kannanottoja on artikkelissa ”Graeca sunt; non leguntur [’nämä ovat kreikkaa, näitä ei lueta’] (Lisää Lokakuun osaan)”, joka perustuu Lönnrotin ja C. N. Keckmanin kirjeenvaihtoon. Lönnrot antaa vastauksia vieraskielisiä nimiä ja *se*-pronominin illatiivimuodon oikeinkirjoitusta koskeviin kysymyksiin (Lönnrot 1839, 544–551).

Lönnrot julkaisi kielioppiterminologiaa myös seuraavilla vuosikymmenillä. Hän esittää termejä sanalistoina teksteissään ”Grammatikaliska Termer på Finska” (1847) ja ”Suomalaisia kielen-oppisanoja” (1857).

Lönnrot loi uusia sanoja monille eri aloille, kuten kasvitieteeseen, lääketieteeseen ja lakikieleen. Lisäksi hän kirjoitti kaksi sanakirjaa, ja tutkimuksessa tarkastellaan termien esiintymistä myös Lönnrotin sanakirjassa (1867–80). Lönnrotin kirjoituksista ilmenee hänen käsityksensä suomen kielen sananmuodostuksesta ja erityisesti johtamisesta, jota hän piti kielen rikkautena: Johtamalla voidaan ilmaista pieniäkin kielen vivahteita. Johtaminen on kieliopillisuudessaan ja säännönmukaisuudessaan äidinkieliselle puhujalle automaattista, ja kielenkäyttäjät ymmärtävät uudet johdokset niiden kantasanojen ja kontekstin perusteella. (Pitkänen 2008, 87–90, 132–134.)

H. K. Koranterin *Suomalainen Kieli-Oppi, Koulujen tarpeeksi* (1845) alkaa 63-sivuisella ruotsinkielisellä esipuheella, ja varsinainen kielioppi käsittää 87 sivua. Kielioppi sisältää äänne- ja muoto-opin, joka etenee nomineista verbeihin. Kielioppiosuuden jälkeen

2 Suomennos Häkkisen ja Blomqvistin (1998, 29).

on taivutustaulukoita. Koranteri julkaisi myös kieliopin *Praktisk lärobok i finska språket* (1866) ja ensimmäisen suomenkielisen dosentinväitöskirjan *Suomalaisten Nimukka- ja Lausukka (eli Tehdikkö) sanojen jakautumisesta taivutuksen suhteen*. (Wiik 1990, 169; Häkkinen 1994, 108.)

G.E. Eurén – yksi 1800-luvun tärkeimmistä kielioppien kirjoittajista – kiinnittää kansantajuudessa oppikirjassaan *Suomalainen Kielioppi Suomalaisille* (1852)³ huomiota alkeisopetuksen tarpeisiin ja pyrkii havainnollisuuteen. Kieliopista periytyy paljon terminologiaa myöhempiin kielioppeihin. (Heikkinen 1981, 23; *Kieli ja sen kieliopit* 1998, 29; Lehikoinen–Kiuru 2006, 41.) Eurénin kielioppeissa käsitellään myös lauseoppia, joka puuttui monista ajan muista kielioppeista laajempaan omana kokonaisuutenaan (Häkkinen 1994, 109). Eurén seurasi tarkkaan aikansa kielitieteen ja opetusopin kehitystä ja perusti kieliopillisen ajattelunsa Lönnrotiin ja M. A. Castréniin (Wiik 1991, 13). Eurénin oppikirjat olivat käytössä kouluissa vielä 1880-luvulla (*Kieli ja sen kieliopit* 1998, 29; Lehikoinen–Kiuru 2006, 41).

Olen koonnut tutkimusaineiston lukemalla kielioppitekstit ja poimimalla niistä kaikki tutkimuksen rajauksen mukaiset termit. Samoin olen poiminut vertailuaineiston muista kielioppeista. Lönnrothin, Renvallin ja Eurénin sanakirjoista olen selvittänyt sanahauilla, onko niissä tarkasteltavana olevia sanaluokkatermejä. Näin ollen on mahdollista, että sanakirjoissa on sellaisia termejä, jotka eivät esiinny tutkimusaineistossa ja ovat jääneet tutkimuksen ulkopuolelle.

Tutkimusmenetelmänä on termien analysointi sananmuodostuksen näkökulmasta ja tarkastelu käsitejärjestelmien näkökulmasta. Termien nimeämisen motivaatiota ja käännöstaustaa selvitan vertaamalla termejä latinan- ja ruotsinkielisiin termeihin, jotka ovat toimineet pohjana suomenkielisten termien luomiselle.

3 Termien muodostamisesta, käsitejärjestelmistä ja käsitteiden nimeämisen motivaatiosta

Ihminen jäsentää maailmaa luokittelemalla ja luomalla tarkoitteista käsitteitä eli tarkoitteita vastaavia mielikuvia. Kun käsitteestä on tarve puhua, sille tarvitaan kielellinen ilmaus. Erikoisalan käsitettä vastaavaa nimitystä sanotaan termiksi. (*Sanastotyön käsikirja* 1988, 24–25.) Termin tulee olla perusteltavissa, informatiivinen ja semanttisesti itsenäinen, rajaava, ymmärrettävä, tarkka, yksimerkityksinen, neutraali ja kielenmukainen (Karihalme 1996, 145–207). Maria Kokin (2018, 146; ks. myös Kok 2012, 2014) mukaan ”kielioppitermit ovat parhaimmillaan tiedon tiivistelmiä tai metakielellisiä ja kognitiivisia työvälineitä, joiden avulla kuvataan, selitetään ja luokitellaan kielen rakenteita, prosesseja ja ilmiöitä”.

Termien muodostaminen on tarkoituksellista uusien sanojen luomista, jossa hyödynnetään samoja keinoja kuin sananmuodostuksessa yleensäkin. Termejä muodostettaessa

3 Ks. kielioppia edeltävät Eurénin *Grunddragen till Finsk Formlära* (1846), *Finsk språklära* (1849) ja *Finsk Språklära i Sammandrag* (1851).

semanttisia valintoja tehdään tietoisemmin kuin spontaanissa uudissanojen muodostuksessa. (VISK § 146; Pitkänen 2008, 101.) Terminmuodostamiskeinoja ovat yhdistäminen, johtaminen, termittäminen, lainaaminen, sanaluokan vaihtaminen ja lyhentäminen (kuten OSMA)⁴ (*Sanastotyön käsikirja* 1988, 83–98). Termittäessä erikoiskieleen poimitaan sana yleiskielestä, puhekielestä tai muun erikoiskielen sanastosta ja sanan merkitys muutetaan erikoiskieleen sopivaksi (Pitkänen 2008, 127).

Käsitettä nimettäessä sitä tarkastellaan tavallisesti ensin suhteessa käsitejärjestelmään, johon se kuuluu: selvitetään käsitteen sisältö ja sen olennaiset piirteet ja erotetaan se lähikäsitteistään (Haarala 1981, 27–31). Hierarkkiset eli geneeriset käsitejärjestelmät perustuvat ilmiöiden välisiin yhteisiin ominaisuuksiin ja niiden pohjalta tehtyyn käsitteenmuodostukseen. Hierarkkisissa käsitejärjestelmissä on kyse vastaavasta asiasta kuin erilaisissa tyypittelyissä tai genrejaotteluissa. Hierarkkisessa suhteessa käsitteet jakautuvat ylä- ja alakäsitteisiin. Yläkäsite on laajempi ja luonteeltaan yleisempi eli sen ekstensio on suurempi kuin alakäsitteen. Alakäsite puolestaan sisältää yläkäsitteen piirteet, mutta lisäksi yhden tai useampia lisäpiirteitä, jolloin sen ekstensio on suppeampi kuin yläkäsitteen. (Haarala 1981, 21–23.) Tarkasteltavana olevat sanaluokat muodostavat hierarkkisen käsitejärjestelmän. Ontologiset käsitejärjestelmät puolestaan syntyvät muunlaisista yhteyksistä, kuten ajallisesta tai syy-seuraus-suhteesta. (Nuopponen 1994, 133–135; Nuopponen 2020, 101–102.)

Käsitteiden nimeäminen voi motivoitua muodon ja merkityksen kannalta. Muodon kannalta termi voi motivoitua esimerkiksi tiettyjen johdos- ja yhdyssanatyyppejen kautta. Rakenteellinen motivoituminen voi olla yksittäisten morfeemien motivoitumisen lisäksi myös käsitejärjestelmän tasoista, jolloin samaan käsitejärjestelmään kuuluvat termit ovat rakenteeltaan samankaltaisia: ylä-, ala- ja vieruskäsitteiden nimeäminen on järjestelmällistä ja johdonmukaista siten, että termien muodostama järjestelmä kuvaa käsitejärjestelmää. (Pitkänen 2008, 111–112.) Nimitykset voidaan muodostaa esimerkiksi niin, että yläkäsitteen nimitys on yhdyssanamutoisen alakäsitteen edusosa. Läheiset termit voidaan muodostaa myös käyttämällä samaa johdinta. (Haarala 1981, 27–31.) Kuviot 2 ja 3 jäljempänä luvussa 4.1 havainnollistavat hyvin asiaa.

Mikäli termi on jo olemassa toisessa kielessä, se voidaan lainata kohdekieleen. Käännöslainat voivat olla tarkkoja tai vapaita lainoja, sillä kohdekielessä ei välttämättä ole selviä merkitysvastineita lähdekielen termeille. (Pitkänen 2008, 111–112.)

Erilaiset normit ohjaavat termien kehittämistä, ja normit ja ideologiat kytkeytyvät aina myös yhteiskuntaan, kulttuuriin ja sosiaaliseen todellisuuteen (Nordlund 2018, 564). 1800-luvulla tieteellisen sanaston kehittämisestä esitetään, että 1) siinä tulee hyödyntää jo olemassa olevaa sanastoa, 2) termien tulee olla osuvia ja tieteellisesti tarkkoja, 3) tarkkojen käännösten sijaan pitää pyrkiä kohdekielen kannalta luonteviin termeihin, 4) käännöslainoissa on mukailtava mieluummin latinaa ja kreikkaa kuin ruotsia ja 5) auktoriteetteja

4 *Sanastotyön käsikirja* mainitsee lisäksi neologismit, motivoitumattomat tekosanat, mutta toteaa niiden olevan harvinaisia eikä anna yhtään esimerkkiä niistä. 1800-luvulla uusia sanoja on luotu enemmän sepittämällä (ks. Pitkänen-Heikkilä 2018, 542).

ja jo olemassa olevaa tieteellistä sanastoa tulee seurata. (Pitkänen-Heikkilä 2018, 532, ks. myös Pitkänen-Heikkilä 2013.)

4 Sanaluokkatermien muodostus ja käsitejärjestelmät

Suomen kielen kuvauksessa sanat on ollut tapana jakaa morfosyntaktisten ominaisuuksiensa perusteella verbeihin, nomineihin ja partikkeleihin. Vasta 1900-luvun loppupuolella on alettu poiketa tästä eurooppalaisesta kielioppiperinteestä fennistiikkaan periytyvästä ajattelutavasta ja ajatella nomineja ja partikkeleita nimenomaan yläkäsitteinä eikä varsinaisina omina sanaluokkina. (Hakulinen–Karlsson 1979, 74; Kärnä 2000, 182, 203; Herlin–Seppänen 2003, 185.) *Ison suomen kieliopin* (VISK § 438) jaottelussa verbi- ja nominien lisäksi kolmannen sanaluokan muodostavat taipumattomat sanat, joihin kuuluvat adpositiot, adverbit ja partikkelit. Koranterin ja Eurénin kieliopissa suomen kielen sanaluokiksi hahmottuvat 1) verbit, 2) nominit, joihin kuuluvat substantiivit, adjektiivit, numeraalit ja pronominit, 3) partikkelit, joihin kuuluvat adpositiot, adverbit ja konjunktiot, sekä 4) interjektiot. Näiden sanaluokkien alaluokkia kuvaavat termit on rajattu käsittelyn ulkopuolelle, jotta artikkeli pysyy mitassaan.

Taulukossa 1 on esitetty Lönnrotin kielioppiteksteissä (Lönnrot 1836a, 1836b, 1836c, 1837a, 1837b ja 1839), Koranterin kieliopissa (Koranteri 1845), Eurénin kieliopissa (Eurén 1852), Lönnrotin sanalistauksissa (Lönnrot 1847 ja 1857) ja Lönnrotin sanakirjassa (Lönnrot 1867–80) esiintyvät sanaluokkatermit.

Taulukko 1. Lönnrotin, Koranterin ja Eurénin luomat sanaluokkatermit.

Teos	sana-luokka	verbi	nomini	substantiivi	adjektiivi	pronomini	partikkeli
Lönnrot 1836a		lausukka, lausukka-sana	nimukka	perukka, perusana, perukka-sana	mainikka, mainesana	sia-nimu(t)	wälikkä
Lönnrot 1836b		lausukka	nimukka			sia-nimu(t)	wälikkä
Lönnrot 1836c		lausukka					
Lönnrot 1837a		lausukka, lausukka-sana	nimukka, nimukka-sana	perukka, perukka-sana	mainikka		wälikkä
Lönnrot 1837b		lausukka	nimukka		mainikka-sana		wälikkä
Lönnrot 1839		lausukka	nimukka		mainikka		
Koranteri 1845		lausukka	nimukka	perukka, perusana	mainikka, mainesana	nimuke, sia-nimukka	wälikkö

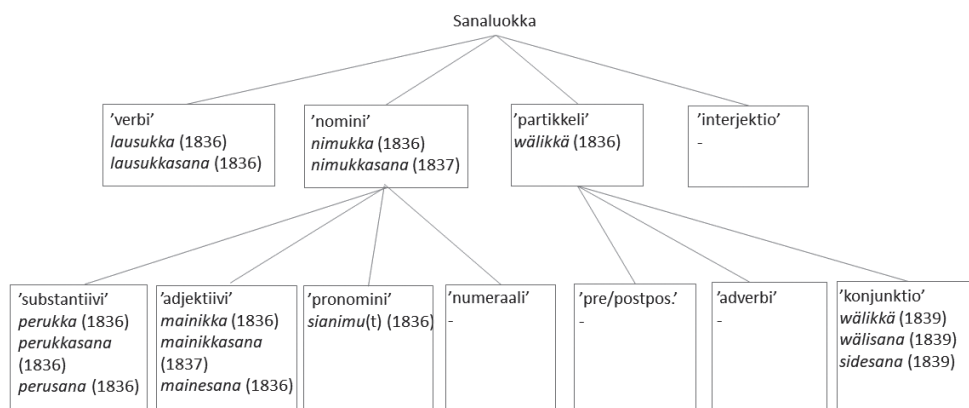
Lönnrot 1847	<i>sana- luokka, sana- lahko</i>	<i>lausukka, lause-sana</i>	<i>nimukka, nimisana</i>	<i>perukka, perusana, itse-oloinen</i>	<i>mainikka, mainesana</i>	<i>nimuke, apu- nimukka</i>	<i>sanake, sanukka</i>
Eurén 1852		<i>tehdiikkö</i>	<i>nimikkö</i>	<i>itseinen nimikkö</i>	<i>vertainen nimikkö</i>	<i>epä-nimikkö</i>	<i>awukko, apusana</i>
Lönnrot 1857	<i>sana- luokka</i>	<i>tekosana</i>	<i>nimisana</i>	<i>nimisana, olosana</i>	<i>laatusana</i>	<i>asemo, asemo-sana</i>	<i>apusana</i>
Lönnrot 1867-80	<i>sana- luokka</i>	<i>lausukka, lausukka- sana, tekosana</i>	<i>nimukka, nimisana</i>	<i>perukka, perusana, nimisana, olosana, itseinen nimikkö</i>	<i>mainikka, maine-sana, laatusana</i>	<i>asemo</i>	<i>wälikkä, sanukka, apusana</i>
Teos	nume- raali	interjek- tio	pre-/post- positio	pre- positio	post- positio	adverbi	konjunk- tio
Lönnrot 1836a							
Lönnrot 1836b							
Lönnrot 1836c							
Lönnrot 1837a							
Lönnrot 1837b							
Lönnrot 1839							<i>wälikkä, wälisana, sidesana</i>
Koranteri 1845	<i>numero, laskin, luku-sana, luku- laskin, lu'un- lasku-sana</i>	<i>äänikkö</i>	<i>nimukka- wälikkö</i>	<i>esi- wälikkö, etu- wälikkö</i>	<i>jälki-wälikkö</i>	<i>itse- wälikkö</i>	<i>lawsukka- wälikkö</i>
Lönnrot 1847	<i>laskin, lasku-sana</i>	<i>kiihdykkä, kiihtosana</i>	<i>asento-sana</i>		<i>jälkiasento</i>	<i>lisääntö, lisäsana</i>	<i>wälikkä, välintö, wälisana</i>
Eurén 1852	<i>laskin, lasku- nimikkö</i>	<i>äänekkö</i>	<i>siakko, siakko-sana</i>			<i>werrakko</i>	<i>yhdiikkö, yhdistys- sana</i>
Lönnrot 1857	<i>lasku-sana</i>	<i>kiihtosana, tunnon-sana</i>		<i>sijasana, esisijake</i>	<i>jälkisana, jälkisijake</i>	<i>määrä- sana</i>	<i>sidesana</i>
Lönnrot 1867-80	<i>luku-sana, lasku-sana</i>	<i>kiihdykkä, kiihtosana, tunnon-sana</i>	<i>asento-sana</i>	<i>sijasana</i>	<i>jälkisana, jälkisijake</i>	<i>lisäsana, määrä- sana</i>	<i>sidesana</i>

Lönnrotin termit ovat termiehdotuksia, eikä Lönnrot itsekään ajatellut, että olisi kielioppiartikkeleissaan tehnyt lopullista tai viimeistelyä termityötä, vaan hänen oli tarkoitus jatkaa varsinaisen kieliopin laadintaa (Häkkinen–Blomqvist 1998, 42). Koranterin ja Eurénin termit puolestaan ovat kielioppeihin valittuja ja luotuja nimityksiä, jotka ovat osa laajempaa kieliopin kuvausta.

Vaikka osa Lönnrotin luomista termeistä sijoittuu ajallisesti vasta Koranterin ja Eurénin kielioppien jälkeen, käsittelen ensin kaikki Lönnrotin luomat termit ja vasta sen jälkeen Koranterin ja Eurénin luomat termit, koska Lönnrot kehitti terminologiaansa omista lähtökohdistaan eikä juuri huomioinut kielioppien terminologiaa.

4.1 Lönnrotin sanaluokkatermit

Lönnrot esitteli ensimmäiset sanaluokkaterminsä *Mehiläisessä* vuosina 1836, 1837 ja 1839 ja kehitti terminologiaa aina vuoteen 1857 asti. Lönnrotin *Mehiläisessä* esittämät termit on esitetty kuviossa 1.

Kuvio 1. Lönnrotin *Mehiläisessä* esittämät sanaluokkatermit.

Lönnrot muodosti kaikki 1830-luvulla *Mehiläisessä* esittämänsä johdosmuotoiset termit -*kkA*-johtimella: *lausukka* ← *lausua*, *lause* 'verbi', *nimukka* ← *nimi* 'nomini', *perukka* ← *peru*, *perä* 'substantiivi' (Hakulinen (2000 [1941–1946], 128), *mainikka* ← *maine* 'adjektiivi' ja *wälikkä*⁵ ← *wäli* 'partikkeli'.

Suurin osa Lönnrotin termeistä on yhdyssanoja ja koostuu vieruskäsitteitä erottavasta määritteestä ja loogiseen yläkäsitteeseen, sanaluokkaan, viittaavasta *sanasta*. Myös aiemmassa tutkimuksessa on havaittu, että Lönnrotin yhdyssanoissa loogista yläkäsitettä nimeävän termin määriteosa siirtyi alakäsitteen edusosaksi (Pitkänen 2008, 266, 268).

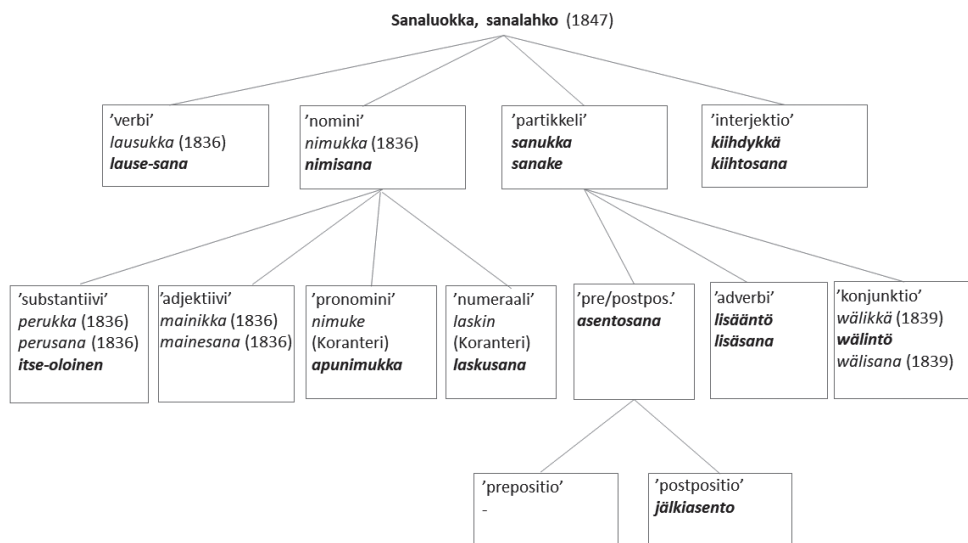
⁵ Vuoden 1847 sanalistassa *wälikkä* merkitsee 'konjunktiota'.

Sana-edusosaisissa yhdyssanoissa on kolmea eri tyyppiä: 1) määriteosana on johdosmuotoinen sanaluokkatermi: *lausukkasana* 'verbi', *nimukkasana* 'nomini', *perukkasana* 'substantiivi' ja *mainikkasana* 'adjektiivi'⁶. Nämä kaikki esiintyvät vain 1830-luvun *Mehiläisissä*. 2) Määriteosana on johdosten kantasana: *perusana* ja *majne-sana*. 3) Termit, joissa ei ole hyödynnetty johdosmuotoisia termejä tai niiden kantasanoja: *wälisana* ja *sidesana* 'konjunktio'.

Muissa kuin *sana*-edusosaisissa yhdyssanoissa edusosana on tyypillisesti johdos. *Mehiläisen* termeistä tähän joukkoon kuuluu vain *sia-nimut* 'pronomini', jonka edusosa on johdettu *nimi*-sanasta *-Ut*-johtimella. Ainakin nykyään *-Ut*-johdin on deminutiivis-affektiivinen (Hakulinen 2000 [1941–1946], 142; VISK § 209).

Rakenteen kannalta *Mehiläisessä* esitetyistä sanaluokkatermeistä rinnastuvat verbit, nominit, substantiivit, adjektiivit, partikkelit ja konjunktiot ('numeraali' ei esiinny artikkeleissa). Käsitteiden jakautuminen ala- ja yläkäsitteisiin ei näy termeissä lukuun ottamatta termiä *sianimut* 'pronomini', jossa *-Ut*-deminutiivijohdoksen *nimut* voi katsoa viittavan loogiseen yläkäsitteeseen *nimu(kka)*. Pronominit poikkeavatkin muiden sanaluokkien sanoista siten, että ne saavat merkityksensä vasta korrelaatin kautta.

Myöhemmin, sekä vuoden 1847 että vuoden 1867 sanalistassa, Lönnrot hyväksyi ja jätti pois vanhoja termejä ja loi uusia melko systemaattisesti. Kuviossa 2 on esitetty vuoden 1847 sanalistassa esiintyvät termit. Jos termi on esiintynyt jo *Mehiläisessä* tai Koranterin tai Eurénin kieliopissa, termin perässä on *Mehiläisen* vuosiluku tai kieliopintekijän nimi. Jos termi on uusi, se on lihavoitu.

Kuvio 2. Lönnrotin vuoden 1847 sanalistassa esittämät sanaluokkatermit.

Vuoden 1847 sanalistaan Lönnrot hyväksyi aiemmin luomista termeistään kaikki *-kka*-johtimella johdetut termit. Useimmat näistä termeistä esiintyvät kaikissa aiemmissa

kielioppiteksteissä ja Koranterin kieliopissa. Lisäksi Lönnrot loi *-kkA*-johtimella termit *kiihdykkä* ← *kiihtyä* 'interjektio' ja *sanukka* ← *sana* 'partikkeli'. Sanalistassa on myös kolme muulla johtimella muodostettua termiä: *Sanake* 'partikkeli' on johdettu *-ke*-johtimella, joka on myös Koranterin luomassa ja Lönnrotin sanalistaansa hyväksymässä termissä *nimuke* 'pronomini'. *-ntO*-johtimella on johdettu *wälintö* ← *väli* 'konjunktio' ja *lisääntö* ← *lisää* 'adverbi'.

Kaikki aiemmin esitetyt yhdyssanamuotoiset termit, joissa on *-kkA*-johtimella johdettu määriteosa (kuten *perukkasana*), jäivät pois Lönnrotin vuoden 1847 sanalistasta eikä Koranterikaan ottanut niitä kielioppiinsa (ks. luku 4.2). Niiden sijaan Lönnrot hyväksyi termejä, joissa määriteosana on *-kkA*-johdoksen kantasana (kuten *perusana*), tai loi kokoaan uusia termejä, joissa määriteosa on perussana. Vuoden 1847 sanalistassa esiintyvät uudet *sana*-yhdyssanat kuuluvat edellä mainittuihin tyyppeihin 2 ja 3. Määriteosana on johdosten kantasana termeissä *nimisana* 'substantiivi'⁶, *lausesana* 'verbi' ja *lisäsana* 'adverbi'. Tyyppiä 3 edustavat *asentosana* 'pre/postpositio', *kiihtosana* 'interjektio' ja *laskusana* 'numeraali'. Aiemmin ilmestyneessä Koranterin kieliopissa (1845) on *lu'un-lasku-sana* 'numeraali', jonka ensimmäinen osa puuttuu Lönnrotin muodostamasta termistä. Lisäksi termit *sanaluokka* ja *sanalahko* esiintyvät Lönnrotin vuoden 1847 sanalistassa. *Sanaluokka* on ainoa tässä artikkelissa tarkasteltavista termeistä, joka on käytössä edelleen⁷.

Muita kuin *sana*-yhdyssanoja Lönnrotin vuoden 1847 termien joukossa on kolme. *Apunimukassa* 'pronomini' on edusosana nominia merkitsevä termi *nimukka*. Koranterin kieliopissa vastaava termi on *sia-nimukka*, mutta Lönnrot on vaihtanut määriteosan sanaksi *apu*. Termissä *jälkiasento* 'postpositio' on määriteosana myös sitä vanhemmassa Koranterin termissä *jälki-wälikkö* oleva *jälki* ja edusosaksi on otettu pre- ja postpositiota merkitsevän yläkäsitteen termin *asentosana* määriteosa *asento*. Substantiivia merkitsevän *itse-oloinen*-termin edusosana on *olo*-sanasta produktiivisella *-inen*-johtimella johdettu *sana*.

Käsitejärjestelmän kannalta huomionarvosta on se, että vuoden 1847 sanalistassa partikkelien alaluokkaan kuuluvat vieruskäsitteet *lisääntö* 'adverbi' ja *wälintö* 'konjunktio' sekä *sanake* 'partikkeli' on muodostettu eri johtimella kuin muut sanaluokkatерmit, joissa on *-kkA*-johdin. Lönnrot muodosti myös vuonna 1847 termejä *-kkA*-johtimella, joten johtimien valinnalla on voitu haluta ilmaista myös rakenteellisesti, että kyse on eritasoisesta (alakäsitteet *lisääntö* ja *wälintö*) tai erilaisesta käsitteestä (*sanake*). *Sanakeet* poikkeavat muista sanaluokista taipumattomuudellaan tai vajaalla taivutuksellaan. *Sanake* rinnastuu rakenteellisesti Lönnrotin Koranterilta hyväksymän *nimuke*-termin 'pronomini' kanssa. Lisäksi muista termeistä poikkeaa Lönnrotin sanalistassa esiintyvä Koranterin *-in*-johtimella muodostama termi *laskin*.

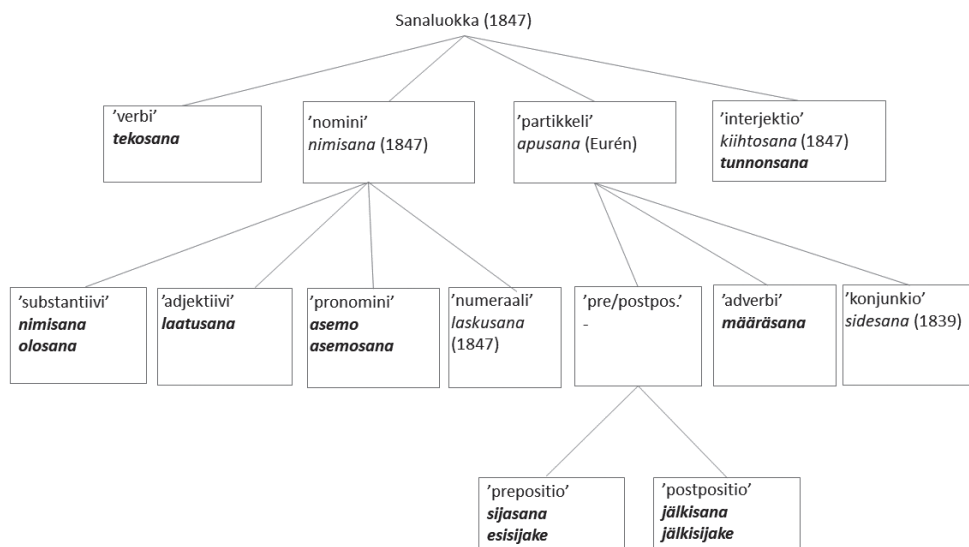
6 Vuoden 1857 sanalistassa *nimisana* merkitsee sekä 'nominia' että 'substantiivia' eurooppalaisen kielioppiperinteen mukaisesti.

7 Muita käytössä olevia Lönnrotin termejä ovat esim. *yksikkö*, *monikko* ja *pääte* (ks. myös Häkkinen-Blomqvist 1998, 41–42).

Vain partikkelien alaluokkatermissä *jälkiasento* ja pronominia merkitsevässä termissä *apunimukka* käsitteiden hierarkia näkyy varmasti: *jälkiasento*-termin edusosana on yläkäsitteen *asentosana* määriteosa *asento* ja *apunimukassa* on kuvaava määriteosa ja edusosana yläkäsite *nimukka*.

Termi *itse-oloinen* 'substantiivi' poikkeaa rakenteeltaan muista termeistä, mutta se muodostaa semanttisesti kiinnostavan parin pronominia merkitsevän *apunimukan* kanssa. (Termien semantiikasta luvussa 5.)

Vuoden 1857 sanalistassa Lönnrot uudisti termistöä vielä kerran (kuvio 3). Lönnrot (1857, 301) itse toteaa pitäneensä osan vanhoista termeistä sellaisinaan ja korvanneensa osan uusilla termeillä riippumatta siitä, ovatko alkuperäiset termit olleet hänen omiaan tai toisen luomia. Lönnrot kuitenkin hyväksyi Koranterin termeistä ainoastaan termit *nimuke* ja *laskin* ja Eurénin termeistä vain *apusanan* 'partikkeli'.

Kuvio 3. Lönnrotin vuoden 1857 sanalistassa esittämät sanaluokkatermit.

Vuoden 1857 sanalistassa samalle tarkoitteelle esitetään yleensä vain yksi termi tai enintään kaksi rinnakkaista termiä. Sanalistassa näkyy selvä siirtymä johdoksista yhdys-sanoihin. Lönnrot karsi kaikki johdosmuotoiset termit ja uusista termeistä vain *asemo*⁸ 'pronomini' on muodostettu johtamalla. *Asemo* on aineiston termeistä ainoa *-mO*-johtimella muodostettu termi. Myös tässä sanalistassa pronominia merkitsevä termi poikkeaa siis rakenteellisesti muista sanaluokkatermeistä.

Yhdyssanamuotoisista sanaluokkatermeistä noin puolet aiemman sanalistan termeistä on hyväksytty, noin puolet korvattu uusilla, kuten *lausesana* > *tekosana* ja *mainesana* >

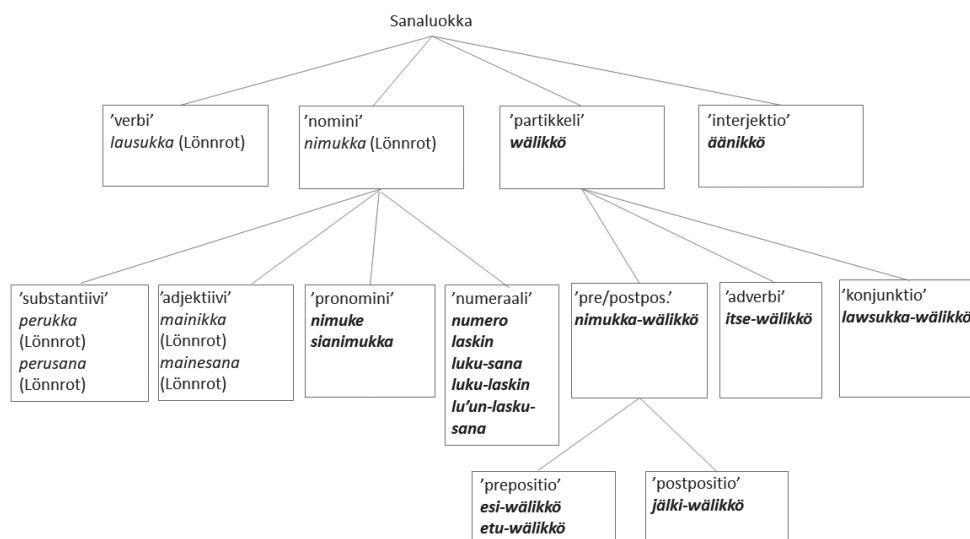
⁸ *Asemoa* käytettiin pitkään 1900-luvun puolelle.

laatusana. Uusista termeistä valtaosa on jälleen *sana*-yhdyssanoja: *tekosana* 'verbi', *olosana* 'substantiivi', *laatusana* 'adjektiivi', *asemasana* 'pronomini', *määräsana* 'adverbi', *tunnon-sana* 'interjektio', *sijasana* 'prepositio' ja *jälkisana* 'postpositio'. Ne kuuluvat kaikki tyyppiin 3. Muut yhdyssanat ovat *esisijake* 'prepositio' ja *jälkisijake* 'postpositio', joissa määriteosa on sama kuin jo Koranterinkin vastaavissa termeissä, mutta edusosana on yläkäsitteen määritteenä olevasta *sija*-sanasta *-ke*-johtimella muodostettu *sijake*.

Lönnrotin sanakirjaan (1867–80) ottamat termit näkyvät edellä esitetyssä taulukossa 1. Valtaosa Koranterin ja Eurénin luomista termeistä ei ole päätynyt sanakirjaan, poikkeuksina Koranterin *luku-sana* ja Eurénin *itseinen nimikkö*. Omista yhdyssanamuotoisista termeistään Lönnrot ei mainitse sanakirjassaan seuraavia: *perukkasana*, *sianimut*, *mainik-kasana*, *sanalahko*, *lausesana*, *apunimukka*, *asemosana*, *wälisana*, *jälkiasento*, *esisijake* ja *määräsana*. Johdoksista sanakirjan ulkopuolelle jäävät *sanake*, *wälikkä*, *lisääntö* ja *välintö*.

4.2 Koranterin sanaluokkatерmit

Koranterin kieliopin ilmestyminen sijoittuu ajallisesti Lönnrotin *Mehiläisessä* julkaisemi-en kielioppiartikkelien ja sanalistojen väliin. Koranteri otti käyttöön Lönnrotin esittämät johdosmuotoiset termit *lausukka*, *nimukka*, *perukka* ja *mainikka* ja yhdyssanamuotoiset *perusana* ja *mainesana* (kuvio 4). Sen sijaan termit, joiden määriteosana on *-kkA*-johdos, eivät esiinny Koranterin kielioppissa. Koranteri ei pitänyt tarpeellisena käyttää vain yhtä termiä yhdestä käsitteestä vaan käyttää eri termejä rinnakkain.

Kuvio 4. Koranterin sanaluokkatерmit.

Jos Lönnrotilla ei ollut termiä tarvittaville käsitteille, Koranteri loi sellaisen itse. Lönnrotilta ottamilleen termeille Koranteri ei luonut synonyymejä.

Koranterin kieliopissa on peräti viisi numeraalia merkitsevää termiä. *Laskin* on *laskea*-verbistä *-in* : *-ime* -johtimella muodostettu termi. Termeissä *luku-sana* ja *lu'un-lasku-sana* ensimmäisenä osana on *luku* ja edusosana Lönnrotin termien mallin mukaan *sana*. Myös termissä *luku-laskin* on *luku* määriteosana, mutta edusosana on jo itsessään numeraalia merkitsevä *laskin*. Lisäksi Koranteri on muodostanut termittämällä *numeron*. Se on aineiston ainoa termittämällä muodostettu termi⁹. *Numero* esiintyy ensimmäisen kerran suomen kirjakielessä vuonna 1733 (SKES; SSA; NES).

Koranteri (1845, 84) rinnastaa interjektioit¹⁰ verbeihin, substantiiveihin ja partikkeleihin: ”Paitsi Nimukoja, Lawsukojta ja Wäliköjta – – löwtyy wielä Ääniköjta (Interjectiones).” Tämä näkyy myös sananmuodostustavassa: interjektiota merkitsevä termi on muodostettu samalla *-kkO*¹¹-johtimella kuin muut pääsanaluokat.

Koranteri on muodostanut partikkelin alaluokkiin kuuluvat termit systemaattisesti. Ne kaikki muodostuvat vieruskäsitteitä erottavasta määriteosasta ja yläkäsitteeseen viittaavasta edusosasta *wälikkö* 'partikkeli'. Määriteosana on joko toista pääsanaluokkaa merkitsevä tai tarkoitetta kuvaava sana. Konjunktioita merkitsevä *lawsukka-wälikkö* sisältää 'verbin' ja 'partikkelin' ja pre- ja postpositiota merkitsevä *nimukka-wälikkö* 'substantiivin' ja 'partikkelin'. Kuvaava määriteosa on termeissä *esi-wälikkö* ja *etu-wälikkö* 'prepositio', *jälki-wälikkö* 'postpositio' ja *itse-wälikkö* 'adverbi'. Vastaavalla tavalla on muodostettu *sia-nimukka* 'pronomini'¹², jossa on määriteosa ja yläluokan termi *nimukka* 'nomini' edusosana. Lisäksi Koranterin kieliopissa on termi *nimuke* 'pronomini', joka sisältää saman vartalon kuin nominia merkitsevä *nimukka* mutta jossa johtimena on *-ke*.

4.3 Eurénin sanaluokkatermit

Siinä missä Koranteri kulki pääosin Lönnrotin jalanjäljissä, Eurén loi omat sanaluokka-terminsä (kuvio 5). Vaikka Eurénin termit poikkeavat Lönnrotin ja Koranterin termeistä, niissä on samoja kielenaineiksia kuin aiemmissa termeissä. Eurénin termit (niin johdokset kuin yhdyssanat ja sanaliitot) sisältävät kolmea lukuun ottamatta Koranterinkin käyttämän *-kkO*-johtimen.

Seuraavissa termeissä on hyödynnetty aiempia termejä lisäämällä johdin samaan vartaloon tai käyttämällä yhdyssanoissa ja sanaliitoissa samoja sanoja tai vartaloita: *nimikkö* 'nomini' (vrt. Lönnrotin *nimukka*), *itseinen nimikkö* 'substantiivi' (vrt. Lönnrotin *itse-oloinen*), *laskunimikkö* 'numeraali' (vrt. Koranterin *laskin*, Lönnrotin *laskusana*), *äänekkö* 'interjektio' (vrt. Koranterin *äänikkö*), *siakko* 'pre- ja postpositio' (vrt. Lönnrotin *sijasana*).

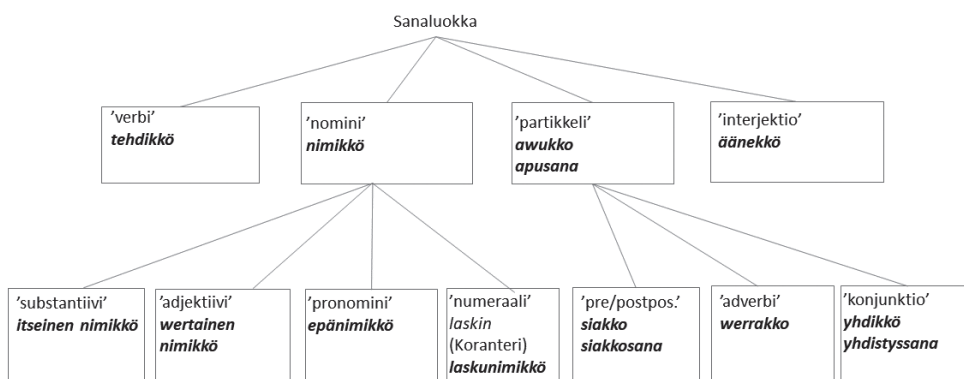
9 Termittäminen ei ole tyypillinen sananmuodostuskeino myöskään Lönnrotin kasvitieteen sanastossa. (Pitkänen 2008, 279.)

10 Nykykäsitöksen mukaan interjektioita katsotaan partikkelien alaluokaksi (VISK § 792).

11 Selitys Koranterin *-kkO*-johtimen käytölle *-kkA*:n sijaan voi olla se, että sanojen taivutus ja etenkin monikon i:n aiheuttama *ä* : *ö* -vaihtelu on vaikuttanut johtimen hahmottamiseen: *-kkA*:llinen ja *-kkO*:llinen johdos näyttävät monikossa samanlaisilta (*wälikkä* / *wälikkö* + *i* > *wäliköitä*). Yksikkömuodot paljastavat Koranterin käyttäneen eri johdinta kuin Lönnrot.

12 Koranteri ei ottanut käyttöön Lönnrotin termiä *sianimut* 'pronomini'.

Kuvio 5. Eurénin sanaluokkatermit.

Muut Eurénin luomat termit ovat *tehdikkö* ← *teko* 'verbi', *vertainen nimikkö* ← *verrata* ja *nimi* 'adjektiivi', *epänimikkö* 'pronomini', *awukko* ← *apu* 'partikkeli', *werrakko* ← *verrata* 'adverbi' ja *yhdikkö* ← *yhdistää* 'konjunktio' ja yhdyssanamuotoiset *apusana* 'partikkeli', *siakkosana* 'adpositio' ja *yhdistyssana* 'konjunktio'. Yhdyssanamuotoiset termit noudattavat jo Lönnrotilta periytyvää tapaa nimetä sanaluokkia. Niissä on edusosana *sana* ja määriteosana sanaluokkaa kuvaava sana. Koranterin kieliopista Eurénkin on ottanut käyttöön termin *laskin* 'numeraali'.

Eurénin luomat termit muodostavat yhtenäisen systeemin. Jokaisella yläkäsitteellä on -*kkO*-johtimella muodostettu terminsä. Nominien alaluokat on muodostettu niin, että yhdyssanan määriteosana tai sanaliiton määritteenä on vieruskäsitteistä erottava kuvaileva määrite ja yhdyssanan edusosana tai sanaliiton pääsanana on nominia merkitsevä *nimikkö*. Sen sijaan partikkeleihin kuuluvat termit ovat rakenteeltaan samankaltaisia kuin yläluokan termit eikä hierarkia näy niissä niin kuin nominien alaluokissa.

5 Sanaluokkatermien semanttinen motivaatio

Aiemman tutkimuksen mukaan Lönnrot muodosti termejä valitsemalla kielessä olevia sanoja termeiksi vieraskielisen mallin mukaan tai ilman mallia ja sepittämällä kokonaan uusia sanoja (Pitkänen 2008, 273–279; käännösstrategioista esim. Chesterman 1997, 87–112). Tarkastelen seuraavaksi sanaluokkatermejä lainaperäisyyden ja semanttisen motivaation kannalta.

Latinan- ja ruotsinkieliset termit (taulukko 2) ovat toimineet termityössä pohjana. Ruotsinkieliset termit on poimittu Reinhold von Beckerin kieliopista (1824, 19–21, 65), joka oli esikuvana myöhemmille suomen kielen tutkimuksille (Häkkinen 1994, 107) lukuun ottamatta termejä *ordklass* ja *partikel*. *Partikel*-termi esiintyy esimerkiksi Gustaf Renvallin (1840) kieliopissa. Latinankielinen Bartholdus Vhaelin kielioppi (1733) toimi pohjana 1800-luvulla ilmestyneille kieliopille (Kieli ja sen kieliopit 1998, 28), joten

latinankieliset termit on poimittu siitä lukuun ottamatta termejä *particula* ja *pars orationis*, joista jälkimmäinen esiintyy muun muassa Beckerin kieliopissa.

Taulukko 2. Latinan-, ruotsin- ja suomenkieliset sanaluokkatерmit.

Latina	Ruotsi	Nykytermi	Termi
<i>pars orationis</i>	<i>pars orationis, ordklass</i>	<i>sanaluokka</i>	<i>sanaluokka, sanalahko</i>
<i>verbum</i>	<i>verb</i>	<i>verbi</i>	<i>lausukka, tehdikkö, lausukkasana, lause-sana, tekosana</i>
<i>nomen</i>	<i>nomen</i>	<i>nomini</i>	<i>nimukka, nimikkö, nimisana, nimukkasana</i>
<i>substantivus</i>	<i>substantiv, egentligt namn-ord</i>	<i>substantiivi</i>	<i>perukka, perusana, perukkasana, itse-oloinen, olosana, nimisana, itseinen nimikkö</i>
<i>adjectivus</i>	<i>adjectiv, egenskap-ord</i>	<i>adjektiivi</i>	<i>mainikka, mainesana, mainikkasana, laatusana, vertainen nimikkö</i>
<i>pronomen</i>	<i>pronomen</i>	<i>pronomini</i>	<i>nimuke, sia-nimukka, sianimut, apunimukka, asemo, asemosana, epänimikkö</i>
<i>numeralis</i>	<i>nomen numeralia; räkneord</i>	<i>numeraali</i>	<i>numero, laskin, luku-sana, luku-laskin, lu'un-lasku-sana, laskusana, laskunimikkö</i>
<i>particula</i>	<i>partikel</i>	<i>partikkeli</i>	<i>wälikkö, wälikkä, wälisana, sanake, sanukka, awukko, apusana</i>
<i>interjectio</i>	<i>interjection</i>	<i>interjektio</i>	<i>äänikkö, äänekko, kiihtosana, kiihdykkä, tunnonnsana</i>
<i>praepositio</i>		<i>pre-/postpositio</i>	<i>nimukka-wälikkö, asentosana, siakko, siakkosana</i>
<i>praepositio</i>	<i>postposition</i>	<i>postpositio</i>	<i>jälki-wälikkö, jälkiasento, jälkisana, jälkisijake</i>
<i>praepositio</i>	<i>praeposition</i>	<i>prepositio</i>	<i>esi-wälikkö, etu-wälikkö, sijasana, esisijake</i>
<i>adverbium</i>	<i>adverb</i>	<i>adverbi</i>	<i>itse-wälikkö, lisäsana, lisääntö, määräsana, werrakko</i>
<i>conjunctio</i>	<i>conjunction</i>	<i>konjunktio</i>	<i>lawsukka-wälikkö, wälikkä, välintö, yhdikkö, välisana, yhdistyssana, sidesana</i>

Sanaluokka on kuvaava kattotermi, sillä *luokka*-sana merkitsee 'joiltakin ominaisuuk-siltaan yhteen kuuluva joukko, ryhmä, laji' (KS s.v. *luokka*). *Lahko*-sanana merkitys puolestaan on 'luokkaa suppeampi ryhmä eläin- ja kasvijärjestelmissä' (KS s.v. *lahko*). Toisen käsitejärjestelmän termi *lahko* sopii myös kielitieteen terminologiaan. *Sanaluokka* on suora käännöslaina ruotsin *ordklass*-termistä. Myös latinankielisessä termissä *pars orationis* (*pars* 'osa, virka, tehtävä', *oratio, orationis* mm. 'puhe; sanat', ks. Streng 1997) esiintyy termissä oleva 'sana', mutta kumpikaan edusosa ei motivoidu latinan kautta.

Verbiä nimeävien *lausukka* ja *lawsukkasana* -termien esikuvana on latinan *verbum* mm. 'sana, puhe, lausuma' (Streng 1997 s.v. *verbum*). -*kkA*-johtimella muodostetaan

nykysuomessakin muun muassa sanoja, jotka ovat 'kantasanalla ilmaistun kaltaisia' tai 'sillä varustettuja, mitä kantasana ilmaisee' (Hakulinen 2000 [1941–1946], 128; Penttilä 2002 [1957], 283; VISK § 210). Lönnrot (1836, 43) kirjoittaa: "Lausukkasanalla lausutaan jotai olewan eli tapahtuwan, olleen eli tapahtuneen." Ja myöhemmin (1837a, 345): "Lausukoita oliwat kaikki sanat, joilla taisi toista kärkeä, taikka jotai tapahtumata menneestä, nykyestä eli tulewasta ajasta lausua." *Lausesana* motivoituu sen kautta, että verbi on lauseen keskeisin jäsen ja se voi muodostaa lauseen myös yksinään. Eurénin *tehdikkö* ja Lönnrotin *tekosana* perustuvat verbien funktioon. Niillä ilmaistaan tyypillisesti tekemistä.

Nominia nimeävien *nimi*-sanasta johdettujen *nimukka*-, *nimikkö*-, *nimukkasana*- ja *nimisana*-termien semanttisena esikuvana on latinan *nomen* 'nimi' (Streng 1997 s.v. *nomen*). Lönnrotin (1836, 43) mukaan "Nimukka on senlainen sana, jolla jotai nimittää, ihmistä, muuta eläwätä eli hengetöntä olentoa." Suomen *-kkO*-johdosten tarkoite sisältää usein kantasanan tarkoitteen keskeisenä osanaan tai kantasanan ja johdoksen tarkoitteiden välillä on jokin muu kuuluvuussuhde. (Hakulinen 2000 [1941–1946], 158–159; Penttilä 2002 [1957], 284; Häkkinen 1994, 429; VISK § 183.)

Substantiivia nimeäviä termejä on muodostettu latinan termin (*nomen*) *substantivus* mukaan (*sub* 'alla, alle' + *sto* 'seisoa' + *ivus*-johdin) (Streng 1997 s.v. *sub*, *sto*). Lönnrotin (1836, 43) mukaan *perukoilla* "– – ymmärrämmä niitä sanoja, jotka itsestänsä jotai olentoa, hengellistä eli hengetöntä nimittävät" eli ovat latinan termin mukaisesti itsenäisiä, "omilla jaloillaan seisovia" nomineja (vrt. *nomina adjectiva* "liittännäisnimit"). *Peru*-termien (*perukka*, *perusana*, *perukkasana*) voi ajatella motivoituvan substantiivien itsenäisestä luonteesta ja siitä, että ne luovat verbien kanssa lauseiden perustan. *Peru*-sanana merkitys on 'alkuperä', *perä* merkitsee muun muassa 'pohjaa' ja 'perustaa' (KS s.v. *peru*, *perä*). Termi *nimisana* on käännöslaina ruotsin *namnord*-termistä. *Itse-oloinen* saattaisi olla luonnehdinta termin (*nomen*) *substantivus* *substantivus*-osasta. Myös Eurénin termi *itseinen nimikkö* on käännös termistä *nomen substantivus*. *Olosana* muodostaa parin Lönnrotin verbiä merkitsevän *tekosanan* kanssa ja kuvaa substantiivin staattista luonnetta dynaamisiin verbeihin verrattuna.

Adjektiivia nimeäviä termejä *majnikka*, *mainesana* ja *mainikkasana* ei ole muodostettu latinan *adjectivus*-termin mukaan: *ad* + *icio* 'heittää kohti; liittää; lisätä' + *ivus*-johdin (Streng 1997 s.v. *sub*, *sto*, *adicio*)¹³. Termille löytyy motivaatio suomen kielestä: *mainia* 'mainita, kertoa; kehua' ja *maine* mm. 'vallitseva käsitys, mielipide'. Nykysuomen sanakirjassa on myös sana *mainenimi* 'ominaisuuden perustella annettu (lisä)nimi'. (NS; KS s.v. *mainia*, *maine*, *mainenimi*.) Lönnrot (1836, 43) kuvaa *mainikoita* seuraavasti: "Mainikoita owat kaikki senlaiset sanat – – jotka perukasta mainiwat minkälainen se on." Lönnrotin luoma termi *laatusana* perustuu adjektiivien käyttöön. Niillä ilmaistaan, millainen jokin

13 Latinan adjektiivit ovat epäitsenäisempiä kuin suomen adjektiivit esimerkiksi mukautumalla pääsanasansa kieliopilliseen sukuun ja taiputukseen. Suomen adjektiivit sen sijaan taipuvat oman taiputus-tyyppinsä mukaan. Latinan *adjectivus* ei sovikaan yhtä hyvin kuvaamaan suomen adjektiiveja kuin latinan. (Kiitän refereetä tästä huomiosta.)

on. Eurénin (1852) kieliopissa adjektiivista on käytössä termi *vertainen nimikkö*. ”Nämät – – owat siis senlaisia nimiä, jotka aina merkitsewät wertausta” (mts. 40).

Pronominia¹⁴ nimeävät *sia-nimukka* ja *sia-nimut* ovat käännöslainoja ruotsin tai latinan *pronomen*-sanasta, joka merkitsee sananmukaisesti ’nominin/nimen asemesta’ (*pro* ’jonkin puolesta, asemasta’, *nomen* ’nomini, nimi’). Koranteri (1845, 39) toteaa kieliopissaan, että *sia-nimukoissa* on kyse pienistä puhetta lyhentävistä nomineista, joita käytetään pää-nimukoiden ’korrelaatti’ sijaan. Myös *asemasana* ja *asemo* perustuvat pronominin käyttöön korrelaatin asemesta. *Apunimukat* ovat nimensä mukaisesti *nimukoiden* alaluokka ja toimivat muiden nimukoiden apuna. *Apunimukka* on käännöslaina ainakin Renvallin kieliopissa esiintyvistä termistä *hjelp-nominer*. *-ke*-johtimella johdetut sanat ilmaisevatkin tyypillisesti kantasanan tarkoitteen kaltaista mutta siitä jotenkin poikkeavaa oliota (Hakulinen 2000 [1941–1946], 157; Lehtinen 1991; Häkkinen 1994, 427; VISK § 201, 257), ja *nimukkeet* ovatkin nimien kaltaisia mutta poikkeavat nimistä, koska eivät kannaltaan itsessään merkitystä vaan saavat merkityksen korrelaattinsa kautta. Eurénin (1852, 40) termin *epänimikkö* merkitys on erilainen: ”Nämät nimiköt, kappaletta nimittäissänsä, jättäwät siis itse kappaleen epäilyksen alaiseksi ja owat sentähden epänimiköitä.”

Numeraalia nimeävä *numero* perustuu latinan *numerus*-sanaan ’numero, luku, lukumäärä’ (Streng 1997 s.v. *numerus*). *Numero* kuvaa tarkoitettaan hyvin, sillä numeraalit voidaan esittää myös numeroin. Koranterin kieliopissa on myös *luku*-alkuisia numeraalia merkitseviä termejä: *luku-sana*, *luku-laskin*¹⁵ ja *lu’un-lasku-sana*¹⁶. Määriteosa voi motivoitua latinan termin kautta¹⁷. Toisaalta on huomattava, että *luku* on johdettu *lukea*-verbistä, jonka alkuperäinen merkitys on luultavasti ollut ’laskea lukumääriä’. Verbin vanha merkitys ’luetella’ on voinut edesauttaa merkityksenmuutosta laskemisesta lukemiseen. 1800-luvulla voitiinkin puhua *luvunlaskusta* selvyiden vuoksi, kun oli kyse numeroihin liittyvistä toiminnoista. Vastaavanlainen merkityksenmuutos on tapahtunut myös indoeurooppalaisissa kielissä. *Laskea*-verbin alkuperäinen merkitys sen sijaan on luultavasti ollut ’päästää irti’. Merkitys ’laskea lukuja’ on kehittynyt vasta suomen erilliskehityksen aikana merkityksestä ’laskea kirjaimellisesti alas jotain’, kuten rahoja. Tällöin *laskea* on korvannut laskemisen merkityksessä aiemmin käytetyn *lukea*-verbin. (SKES; SSA; NES; s.v. *laskea*, *lukea*.) *Laskea*-verbistä on johdettu termi *laskin*, joka esiintyy myös termissä *luku-laskin*, sekä *lasku*, joka esiintyy termeissä *laskunimikkö*, *laskusana* ja *lu’un-lasku-sana*. *Laskusana* on käännöslaina ruotsin *räkneord*-termistä.

Partikkelia nimeävät termit eivät perustu latinan *particula*-termiin, mm. ’osanen, hiukkanen, palanen’ (Streng 1997 s.v. *particula*). Termien *wälikkä*, *wälikkö* ja *wälisana*

14 1800-luvulla myös *varasana* ja *asemasana* ovat merkinneet pronominia (NES s.v. *pronomini*).

15 *-in* : *-ime* on nykyäänkin tavallinen tietoisessa sanastonkehittäessä käytetty johdin (Hakulinen 2000 [1941–1946], 193–194; Häkkinen 1994, 430; Pitkänen 2008, 195; VISK § 255; *in*-johdoksista myös Länsimäki 1987).

16 Laskennosta on käytetty 1800-luvulla mm. nimityksiä *luvunlasku*, *lukulasku*, *luvunlaskento*, *luvunlaskeminen* ja *numerolasku*. (Rapolan 1800-luvun sanasto; ks. myös Lauerma 2018).

17 *Luku* merkitsee Koranterin kieliopissa myös numerusta.

semanttinen motivaatio perustuu partikkelin sijaintiin sen yhdistämien sanojen välissä. Lönnrot (1836) ja Koranteri (1845, 15) kirjoittavat *wälikön* olevan taipumaton sana, joka pannaan taipuvaisten pääsanojen väliin täytteeksi, määräämiseksi tai lisäksi. Lönnrotin luomat partikkeliä merkitsevät termit *sanake* ja *sanukka* on johdettu *sana*-sanasta *-ke*- ja *-kkA*-johtimilla, joilla voidaan muodostaa deminutiiveja. Toisaalta *-ke*-johtimella johdetut sanat ilmaisevat myös kantasanan tarkoitteen kaltaista mutta siitä jollakin tavalla poikkeavaa oliota. (Hakulinen 2000 [1941–1946], 128, 157; Penttilä 2002 [1957], 283; Häkkinen 1994, 427; VISK § 201, 210, 257.) Partikkelit poikkeavat muiden sanaluokkien sanoista, sillä ne ovat taipumattomia tai vajaasti taipuvia eivätkä ne voi saada määritteitä tai toimia itse määritteinä. Ne on mahdollista mieltää ”pikkusanoiksi” tai Eurénin tapaan *avukoiksi* ja *apusanoiksi*. *Apusanaa* käytetään yhä kuvaamaan partikkeleja¹⁸.

Interjektiota nimeävät termit eivät perustu latinan *interjectio*-termiin, joka muodostuu sanoista *inter* ja *icio* merkiten ’heittää, asettaa väliin’ (Streng 1997 s.v. *intericio*). Koranterin (1845, 84–85) mukaan *ääniköt* ovat ”wähemmin ihmisen, kun eläjmen ääntämiä, ilmoittawat mieli-aloja”. *Ääni*-sananjohdokset *äänikkö* ja *äänekkö* kuvaavatkin sanaluokkaan kuuluvia sanojen luonnetta, ja esimerkiksi VISK (§ 856) määrittelee interjektiot kielellisen ja ei-kielelliseksi katsottavan ääntelyn välissä oleviksi huudahduspartikkeleiksi. Myös termien *kiihtosana*, *kiihdykkä* ja *tunnon sana* semanttinen motivaatio kumpuaa interjektioiden luonteesta. Interjektioita voidaan luonnehtia partikkeleiksi, jotka ovat rituaalistuneita keinoja osoittaa affekteja – siis ’voimakasta tunnetta, kiihtymystä’ (KS s.v. *affekti*) – johonkin odottamattomaan (VISK § 856).

Koranterin adpositiota nimeävä termi *nimukka-wälikkö* koostuu nominia ja partikkelia merkitsevistä sanoista. Koranteri (1845, 79) selittää termiä kuvaamalla sen suhdetta nomineihin: ”Nimukka-wäliköt ovat nimukoiden muassa.” Lönnrot (1847) käyttää termiä *asentosana*, jonka määriteosa *asento* ilmaisee ’sijaintitapaa’ (KS s.v. *asento*). Eurénin termi *siakko* voisi kuvata sijoittumista nominin edelle tai jälkeen, mutta Eurén (1852, 107) toteaa, että *siakot* eli *siakkosanat* ”tekevät samaa virkaa kun nimikköjen siat”.

Pre- tai postpositiota merkitsevien *esi*-, *etu*- ja *jälki-wälikköjen* semanttisena motivaationa on niiden sijainti ennen täydennystään tai sen jälkeen. Latinan vastaava termi *praepositio* merkitsee ’edelle asettamista, paremmuutta ja etusanaa, prepositiota’ (Streng 1997 s.v. *praepositio*, *praepono* mm. ’panna, asettaa edelle’). *Esi*- ja *etu*-määriteosat perustuvat siis latinan malliin, mutta edusosan *wälikkö* suhteen noudatetaan kieliopinsisäistä nimeämislogiikkaa. Lönnrotin termi *jälkiasento* on käännöslaina ruotsin *postposition*-termistä. *Jälkisana*-termin edusosana on Lönnrotille ominaiseen tapaan *sana*. *Esi*- ja *jälki*-määriteosa on myös termeissä *esisijake* ja *jälkisijake*. Edusosa *sijake* samoin kuin termin *sijasana* ’prepositio’ määriteosa voivat selittyä käännöslainoiksi latinan *praepositio*-termistä, sillä niissäkin on kyse sijoittamisesta (edelle tai jälkeen). Toisaalta *-ke*-johtimen käyttö varsinkin termissä *sijake* johtaa ajattelemaan, että nimi perustuisi siihen, että sillä ilmaistaan samanlaisia funktioita kuin sijoilla.

¹⁸ ”Partikkelit eli apusanat ovat sanaluokka yleensä taipumattomille sanoille – ” (Wikipedia, partikkeli).

Adverbia merkitsevät termit eivät motivoidu latinan *adverbium*-termin kautta (*ad* mm. 'kohti, asti; luona' + *verb(um)* 'sana' + *ium*-johdin, ks. Streng 1997). Koranterin *itse-wälikkö* perustuu siihen, että adverbi esiintyy lauseessa yksin siinä missä esimerkiksi *nimukka-wäliköt* 'adpositiot' tarvitsevat nominin täydennyksekseen. *Määräsana*-termi voi perustua siihen, että adverbit toimivat määritteinä (1800-luvun termein *määräyksinä*). On myös mahdollista, että nimitys perustuu adverbien funktioon määränilmaisimena. *Lisäsanan* ja *lisäännön* semanttinen motivaatio voi olla samantyyppinen kuin latinassakin, adverbit esiintyvät sanojen ja erityisesti verbien määritteinä, lisinä. Eurén (1852, 108) toteaa *werra-koista*, että ne "tekewät samaa wirkaa kun werrantotilat" eli adjektiivien vertailumuodot.

Konjunktia merkitsevä *sidesana* pohjaa siihen, että konjunktiot yhdistävät (eli sitovat) lauseenjäseniä ja lauseita toisiinsa. *Sidesana*-termiä näkee käytettävän edelleenkin, kun kuvataan *konjunktio*-termiä (ks. esim. Eronen 1999). Sama semanttinen motivaatio on Eurénin termeillä *yhdikkö* ja *yhdistyssana*. Koranteri (1845, 79) toteaa kieliopissaan "lawsukka-wäliköiden olevan lawsukoiden ['verbien'] välissä tai edessä ja yhdistävän näitä". Myös termit *wälikkä*, *wälintö* ja *wälisana* perustuvat konjunktoiden sijaintiin yhdistämiensä sanojen tai lauseiden välissä. Latinan *coniunctio*-sanan merkitys on 'yhtyminen, liittyminen, yhteys' (Streng 1997 s.v. *coniunctio*).

6 Sanaluokkatermit muissa 1800-luvun suomenkielisissä kieliopissa

Renvallin (1826) ja Eurénin (1860) sanakirjoissa ei ole esitetty käsiteltäviä sanaluokkatermejä *nimikköä* lukuun ottamatta. Lönnrotin sanakirjassa (1867–1880) olevat termit on esitetty luvussa 4 taulukossa 1. Tässä luvussa keskityn muiden 1800-luvun suomenkielisten kielioppien terminologiaan.

Jaakko Länkelä (1867) käyttää Lönnrotin luomia yhdyssanamuotoisia termejä, joista valtaosa esiintyy ensimmäisen kerran vuoden 1857 sanalistassa: *tekosana*, *nimisana*, *laatusana*, *asemosana*, *laskusana*, *sijasana*, *määräsana* ja *sidesana*.

August Ahlqvist (1877) on ensimmäinen, joka käyttää latinalaisperäisiä termejä *nomini*, *substantiivi* ja *adjektiivi*. E.N. Setälä ottaa nämä termit käyttöön vuonna 1880 ilmestyneessä lauseopissaan. Setälän lauseopissa on termit *nomini*, *lukusana*, *pronomini*, *verbi*, *partikkeli*, *adverbi*, *postpositioni*, *prepositioni* ja *konjunktio*, joista numeraalia merkitsevä *lukusana* on ainoa kotoperäinen termi. Setälä (1891; 1898) käyttää näitä termejä myös muissa kieliopissaan¹⁹. Arvid Genetz/Jännes (1881; 1895) seuraa Setälän terminologiaa ja käyttää kieliopissaan samoja latinalaisperäisiä termejä. *Lukusanan* sijaan hänen kieliopissaan on termi *laskusana*. Siinä missä erityisesti koulukieliopissa on tärkeää käyttää läpinäkyviä, ymmärrettäviä ja käsitettään kuvaavia termejä, latinalaispohjaisten termien käytön voi nähdä pohjaavan ajatukseen, jonka mukaan on tärkeää käyttää eurooppalaisiin kieliin ja tieteeseen vakiintuneita termejä, jotka ovat ennestään tuttuja oppineille. (Ks. myös Kalliokoski–Mäntynen–Nordlund 2018, 487.)

¹⁹ Termien kirjoitusasu vaihtelee kieliopettain.

Latinalaisperäisistä termeistä ei tule vielä Setälän ja Genetzin myötä yksinomaisia, vaan 1800-luvun kieliopissa käytetään niin kotoperäisiä termejä, latinalaisperäisiä termejä kuin molempia rinnakkain. H. Ronkaisen (1881) kieliopissa käytetään samoja Lönnsrotilta peräisin olevia termejä kuin Länkelän kieliopissa. Ainoa uusi termi on *teon-sana*, joka vastaa määriteosan sijamuotoa lukuun ottamatta Lönnsrotilin termiä *tekosana*. K. Hämäläinen (1883) käyttää latinalaisperäisiä termejä, mutta esittää niiden rinnalla osittain myös kotoperäisiä termejä: *nominis* (*substantiivit*, *nimisanat*)²⁰, (*adjektiivit*, *laatusanat*), *laskusanat*, *pronominis* (*asemat*), *verbit* (*tekosanat*), *partikkelit* (*apusanat*), *adverbit*, *postpositionit* ja *prepositionit*, *konjunktionit*, *interjektionit*. E. Tamminen (1884) puolestaan käyttää vielä samoja kotoperäisiä Lönnsrotilin luomia termejä kuin Länkelä ja Ronkainen, mutta *nimikkö*- ja *apusana*-termit hän on ottanut Eurénilta ja *huudahdussana* 'interjektio' on hänen itsensä luoma termi. Kallion kieliopissa (1890) käytetään latinalaisperäisiä termejä, joiden joukossa on edelleen *laskusana*-termi.

Vaikka Setälän ja Genetzin jälkeen esiintyy kotoperäistä sanaluokkaterminologiaa, Setälä ja Genetz ovat ne kielimiehet, jotka tuovat ja juurruttavat auktoriteettiasemallaan latinalaisperäisen terminologian suomenkielisiin kielioppeihin. Setälän lause- ja kieliopit olivat uudelleen muokattuina laitoksina käytössä 1970-luvun koulu-uudistukseen asti (Lehikoinen–Kiuru 2006, 47; Setälästä ks. Vares–Häkkinen 2001). Vastaavan havainnon on tehnyt Kok (2018, 157) tarkastellessaan suomen sijamuotojen kehitystä: Setälän ja Genetzin teoksissa suomalaistettiin äänne- ja kirjoitusasulta latinalaisperäiset sijamuototermit, ja termit vakiintuivat suomenkielisiin kielioppeihin.

7 Lopuksi

Lönnsrotilin *Mehiläisessä* käyttämät sanaluokkatermit muodostavat systeemin, jossa rinnakkaiset käsitteet on yleensä nimetty samaan tapaan: kaikki pääsanaluokkien johdosmuotoiset termit on muodostettu *-kka*-johtimella ja yhdyssanamutoiset termit sisältävät määriteosana joko tämän johdoksen tai kantasanan, josta johdos on johdettu. Edusosana kaikissa yhdyssanoissa on loogiseen yläkäsitteeseen, sanaluokkaan, viittaava *sana*. Lönnsrot kehitteli *Mehiläisessä* esittämiään termejä edelleen ja julkaisi niitä sanalistoiissa vuosina 1847 ja 1857. Listojen termit poikkeavat sekä aiemmista termeistä että toisistaan. Lönnsrot hyväksyi ja hylkäsi melko systemaattisesti aiempia termejään ja loi uusia. Koranlerin ja Eurénin luomat termit Lönnsrot korvasi uusilla. Vuoden 1857 sanalistassa Lönnsrot karsi kaikki johdosmuotoiset termit. Aiemmista yhdyssanamutoisista pääsanaluokkatermeistä Lönnsrot hyväksyi noin puolet ja korvasi puolet uusilla.

Koranteri otti kieliopissaan käyttöön Lönnsrotilin luomia sanaluokkatermejä ja loi itse termejä vain, jos Lönnsrotililla ei ollut termiä tarvittavalle käsitteelle. Tämä saattaa kertoa Lönnsrotilin termien toimivuudesta mutta myös Lönnsrotilin auktoriteettiasemasta sanaston

²⁰ Sulkumerkit tekstissä Hämäläisen kieliopin mukaisesti.

kehittäjänä. (Ks. myös Pitkänen-Heikkilä 2018.) Partikkelin alaluokkien termit Koranteri loi systemaattisesti: edusosana on partikkelia merkitsevä *wälikkö* ja määriteosana joko toinen yläluokan termi tai sanaluokkaa kuvaava sana. Sen sijaan sopivan numeraalia merkitsevän termin muodostaminen näyttäytyi haastavaksi. Syynä tähän saattoi olla se, että 'numeraali' täytyi sovittaa Lönnrotin luomiin sen kanssa rinnakkaisiin termeihin.

Siinä missä Koranteri otti käyttöön Lönnrotin luomia termejä, Eurén päätyi luomaan omat sanaluokkaterminsä. Eurénin termit poikkeavat niin Lönnrotin kuin Koranterinkin luomista, mutta niissä hyödynnetään aiemmissa termeissä käytettyjä elementtejä. Kaikki Eurénin luomat termit paitsi *apusana*, *siasana* ja *yhdistyssana* sisältävät *-kkO*-johtimen.

Sanaluokkatermien tarkastelu osoittaa, että uusien termien luominen on ollut prosessi, jossa yhdelle käsitteelle on saatettu antaa useampikin eri nimitys ja jossa nimityksiä on muokattu ja korvattu uusilla. Erityisesti Lönnrotin tapa muokata ja hioa omia termiehdotuksiaan vuosikymmenestä toiseen on kiinnostava. Myös 1800-luvun maantieteen sanastossa on havaittavissa vastaavaa: uusille käsitteille annetaan useita eri nimitysvariantteja ja käsitteitä nimetään eri näkökulmista. Vain harvat käsitteet nimetään ensimmäisistä esiintymistä alkaen yhdellä tietyllä nimityksellä. (Laine 2007, 384.)

Sanaluokkatermit muodostavat hierarkkisen systeemin. Kaikki termien luojat ovat pyrkineet muodostamaan rinnakkaiset käsitteet samoin sananmuodostuskeinoin. Erityisesti Koranterin partikkelien alaluokkiin kuuluvissa ja Eurénin nominien alaluokkiin kuuluvissa termeissä hierarkkisuus näkyy sananmuodostustavoissa.

Termien rakenteen tarkastelu paljastaa nomini-kategorian hahmottamisen ongelmallisuuden. Lönnrotin termeissä samalla johtimella on muodostettu pääsanaluokkien nimitykset: verbit, nominit, partikkelit ja interjektiot. Toisaalta myös nominien alaluokkaan kuuluvat substantiiviat ja adjektiiviat nimeävät termit on muodostettu samalla johtimella, ja näin ollen myös ne rinnastuvat rakenteen kannalta verbeihin, partikkeleihin ja interjektioihin. Sen sijaan pronominia merkitsevä termi on muodostettu eri johtimella. Numeraalilla ei ole johdosmuotoista termiä. Eurénin kieliopissa puolestaan verbejä, nomineja, partikkeleja, interjektioita ja toisaalta myös partikkelin alaluokkia (adverbit, adpositiot, konjunktiot) nimeävät termit on muodostettu samalla tavalla. Sen sijaan nominin alaluokkien termeistä näkyy selvästi niiden olevan nominien alaluokkia eikä pääsanaluokkien kanssa rinnasteisia, sillä ne sisältävät nominia merkitsevän termin edusosanaan tai pääsananaan.

Termien semanttinen motivaatio selittyy toisinaan latinan- ja ruotsinkielisten termien kautta, mutta usein termit ovat omaperäisesti motivoituja. 1800-luvulle oli ominaista se, että kielen ainekset pyrittiin suomalaistamaan (Häkkinen 2000, 197) ja näin ollen myös kielioppiterminologiaan luotiin suomenkielistä uudissanastoa. Koranterin ja Eurénin termien kohdalla myös se, että kyse on koulukieliopista, on varmasti vaikuttanut termien valintaan: termien piti olla ymmärrettäviä ja käytettäviä kouluopetuksen näkökulmasta. 1800-luvun kirjeenvaihtoaaineistoa tarkastelleen Taru Nordlundin (2018, 218) mukaan keskeisin käytännön käännöstyötä ohjannut normi oli vastaanottajan huomioiminen. Lönnrot (1857, 300) perusteli kotoperäisten ainesten käyttöä sillä, että suomen kieli eroaa

indoeurooppalaisista kielistä ja omaperäiset sanat ovat helpommin ymmärrettäviä kuin lainasanat. Latinalaispohjaisen terminologian käyttö puolestaan pohjaa ideologiaan, jonka mukaan on tärkeää käyttää eurooppalaisiin kieliin ja tieteeseen vakiintuneita termejä, jotka ovat ennestään tuttuja oppineille. Sen mukaisesti Genetz ja Setälä korvasivat kotoperäisesti motivoidut termit latinalaispohjaisilla termeillä, jotka ovat pääosin käytössä edelleen. 1800-luvun kieliopeissa käytettiin monia kieliä rinnakkain, ja latinankielisillä termeillä oli vahva osuus muiden kuin suomenkielisten kieliooppien terminologiassa (Häkkinen 2000, 197), mikä saattoi myös osaltaan vaikuttaa latinalaispohjaisten termien valintaan.

Tarkasteltavina olevista termeistä vain *sanaluokka* on vielä käytössä sanaluokka-terminä. Kieliooppitermien kriittinen tarkastelu ja päivittäminen jatkuu edelleen, mutta nykyään myös kielioopin käyttäjät on otettu mukaan termityöhön: ”Jos lukija huomaa selviä puutteita, terminologiaa voidaan tarpeen mukaan päivittää. Lisäys- ja muutosehdotuksia voi lähettää tekijöille palautelomakkeella.” (Sananselityksiä, *Ison suomen kielioopin* termejä.)

Lähteet

Aineslähteet

- EURÉN, GUSTAF ERIK 1852: *Suomalainen Kielioppi Suomalaisille*. Turku.
- 1860: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Finsk-Svensk ordbok*. Hämeenlinna.
- GENETZ, ARVID 1881: *Suomen Kielen Äänne- ja Muoto-oppi ynnä Runousoppi*. Helsinki.
- HÄMÄLÄINEN, KONSTANTIN 1883: *Suomenkielen Muoto-oppi*. Helsinki.
- JÄNNES, ARVI 1895: *Suomen kielioppi. Alkeis-, muoto- ja runo-oppi. Oppikouluja varten*. Helsinki.
- KALLIO, AUKUSTI HERMAN 1890: *Suomen kielioppi ensimmäistä alkeisopetusta varten*.
- KORANTERI, H. K. 1845: *Suomalainen Kieli-Oppi, Kowlujen tarpeeksi. Ensimmäinen Osa Ruotsalaisen Esi-
puheen kanssa Opettajalle*. Viipuri.
- LÄNKELÄ, JAAKKO 1867: *Suomen kielen kielioppi: alkeisopetuksen tarpeeksi*. Jyväskylä.
- LÖNNROT, ELIAS 1836a: Suomen Kielestä. *Mehiläinen*, Maaliskuu 1836. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 42–46.
- 1836b: Suomen Kielestä (Sekalaatuja). *Mehiläinen*, Elokuu 1836. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 118–122.
- 1836c: *Mehiläinen*, Syyskuu 1836. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 141–142.
- 1837a: Suomen Kielen Lausukoista. *Mehiläinen*, Lokakuu 1837. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 344–352.
- 1837b: ”Suomen Kielen Lausukoista. (Lisää ja loppu wiimme-lehteen)”. *Mehiläinen*, Marraskuu 1837. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 358–364.
- 1847: Grammatikaliska Termer på Finska. *Littlaturlblad* 1847. RAIJA MAJAMAA 1991 (toim.), 205–208.
- 1857: Suomalaisia kielen-oppisanoja. *Suomi* 1857. RAIJA MAJAMAA 1991 (toim.), 299–304.
- 1867–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Osat I–II ja Lisävihko. Toinen, manual-menetelmällä jäljennetty painos. 1930. WSOY, Porvoo.
- MAJAMAA, RAIJA (toim.) 1990: *Elias Lönnrot. Valitut teokset 2. Mehiläinen*. SKST 531. SKS, Helsinki.
- 1991: *Elias Lönnrot. Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*. SKST 551. SKS, Helsinki.
- RENVALL, GUSTAF 1823–1826: *Suomalainen Sana-Kirja*. Lexicon linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica. Aboa: typis Frenckellianis.
- RONKAINEN, H. 1881: *Suomalaisen kansakoulun kielioppi*. Jyväskylä.

- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1880: *Suomen kielen lause-oppi. Oppikirjan koe*. Helsinki.
- 1891: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikouluja varten*. 3. painos. Helsinki.
- 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten*. Helsinki.
- TAMMINEN, E. 1884: *Äidinkielen oppikirja kansakoulujen tarpeeksi*. Helsinki.

Muut lähteet

- BECKER, REINHOLD VON 1824: *Finsk Grammatik*. Åbo.
- CHESTERMAN, ANDREW 1997: *Memes of translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.22>
- ERONEN, RIITTA 1999: Monenlaisia rinnastuksia: eli, tai, mutta. *Kielikello* 3/1999. Saatavissa <https://www.kielikello.fi/-/monenlaisia-rinnastuksia-eli-tai-mutta>
- HAKULINEN, LAURI 2000 [1941–1946]: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 5. muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- HAARALA, RISTO 1981: *Sanastotyön opas*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 16. Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979. *Nyky-suomen lauseoppi*. SKS, Helsinki.
- HEIKKINEN, LIISA 1981: *Suomenkielisen suomen kielen oppikirjan synty ja kehittyminen 1880-luvulla*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 4. Tampereen yliopisto, Tampere.
- HERLIN, ILONA – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2003. Partikkeli fennistiikassa: näkökulma tradition muotoutumiseen. *Virittäjä* 107, 185–206.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo.
- 2000: Suomen kirjakielen sijajärjestelmän vakiintuminen 1800-luvulla. MATTI PUNTTILA, RAIMO JUSSILA ja HELENA SUNI (toim.): *Piipäkielestä kirjakielleksi*, 171–201. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA – BLOMQVIST, PIA 1998: Suomea suomalaisille suomeksi vuodesta 1836: Elias Lönnrotin kielioipilliset kirjoitukset Mehiläisessä. *Sananjalka* 40, 25–45. <https://doi.org/10.30673/sja.86595>
- KALLIOKOSKI, JYRKI – MÄNTYNYNEN, ANNE – NORDLUND, TARU 2018: Suomentamisen ideologiat ja normit. *Virittäjä* 122, 477–492. <https://doi.org/10.23982/vir.76565>
- KARIHALME, OILI 1996: *Muotoilun teorian sanaston termistytminen*. Acta Wasaensia No 51. Kielitiede 10. Universitas Wasaensis, Vaasa.
- Kieli ja sen kielioipit*. Opetuksen suuntaviivoja. 3. painos. Edita, Helsinki 1998.
- KOK, MARIA 2012: Terminologia työvälineenä – aikamuotojärjestelmästä ja sen opetuskäytänteiden ergonomiasta S2-opetuksessa. *Lähi-viertailuja* 22, 101–130. <https://doi.org/10.5128/LV22.04>
- 2014: Borrowing Metalanguage: Finnish Past Tense Terminology in Grammar Descriptions and Teaching. HELI PAULASTO, LEA MERILÄINEN, HELKA RIIONHEIMO ja MARIA KOK (toim.): *Language Contacts at the Crossroads of Disciplines*, 347–395. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne.
- 2018: Suomen sijamuotojen nimitykset: kuinka käsiteanalyysi ja tuotekehittely 1800-luvun kieliopeissa saataisiin hyödyttämään S2- ja äidinkielen opetusta? *Lähi-viertailuja* 28, 143–177. <https://doi.org/10.5128/LV28>
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki 2022. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> [viitattu 10.11.2022].
- KÄRNÄ, AINO 2000: *Die Kategorie 'Partikel' gestern und heute. Ein Überblick übergriechische, lateinische und deutsche Grammatiken*. Prepublications and International Communications 4. Department of General Linguistics. University of Helsinki, Helsinki.
- LAINEN, PÄIVI 2007: *Suomi tiellä sivistyskieleksi. Suomenkielisen maantieteen sanaston kehittyminen ja kehittäminen 1800-luvulla*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 77. Turun yliopisto, Turku.
- LAUERMA, PETRI 2018: Martti Rapolan 1800-luvun sanakokoelma, sen tausta ja vaikutus. *Virittäjä* 122,

- 255–281. <https://doi.org/10.23982/vir.66978>
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 2006: *Kirjasuomen kehitys*. Uudistettu laitos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LEHTINEN, RAIJA 1991: Hyödykkeet ja haitakkeet: Muotokuva -ke-johtimisista sanoista. *Kielikello* 1/1991, 26–29.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1987: *Suomen verbikantaiset* in : ime -johdokset. SKS, Helsinki.
- MERIMAA, HEIDI 2004: Adpositiot suomen kieliopeissa 1600-luvulta 1800-luvun loppuun. *Virittäjä* 108, 55–79.
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä teke-mässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 286–322. SKS, Helsinki.
- 2018: Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa. *Virittäjä* 122, 561–585. <https://doi.org/10.23982/vir.60536>
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. 1951–1961. WSOY, Porvoo.
- NUOPPONEN, ANITA 1994: *Begreppssystem för terminologisk analys*. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- 2020: Systemaattinen käsitteanalyysi tutkijan työssä. H. KATAJAMÄKI (toim.): *Tieteellinen kirjoit-taminen tiedeyhteisössä*, 94–122. Vakki ry, Vaasa.
- PENTTILÄ, AARNI 2002 [1957]: *Suomen kielioppi*. Kolmas, muuttamaton painos. Dark Oy, Vantaa.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. SKST 1164. SKS, Helsinki.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2013: Tietokirjojen suomentajat terminologian kehittäjinä ja vakiinnut-tajina. – H. K. RIIKONEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään*, 85–91. SKS, Helsinki.
- 2018: Tiedesanan suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämi-sestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla. *Virittäjä* 122, 523–560. <https://doi.org/10.23982/vir.57006>
- PAUNONEN, HEIKKI 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. *Virittäjä* 100, 544–555.
- Rapolan 1800-luvun sanasto*. Kielipankki. Saatavissa https://sanat.csc.fi/wiki/Rapolan_1800-sanasto [viitattu 26.7.2023].
- RENVALL, GUSTAF 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.
- RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. *Sananjalka* 40, 47–65. <https://doi.org/10.30673/sja.86596>
- Sananselityksiä, Ison suomen kieliopin termejä*. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/julk1/termit.cgi> [viitattu 26.7.2023].
- SALMI, HEIDI 2017: Turun murre Gustaf Renvallin kieliopissa *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten* (1840). *Sananjalka* 59, 59–80. <https://doi.org/10.30673/sja.66616>
- Sanastotyön käsikirja* 1988. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät. 1989. SFS-käsikirja 50. Tekniikan sanastokeskus. Suomen standardisoimisliitto.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 1974–1981.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja I–III* 1992–2000. Kotimaisten kielten tutkimus-keskuksen julkaisuja 62. Helsinki.
- STRENG, ADOLF V. 1997: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. SKST 196. SKS, Helsinki.
- VARES, VESA – HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteel-linen toiminta*. WSOY, Helsinki.
- VHAEL, BARTHOLDUS 1733: *Grammatica Fennica*. Aboae.
- WIIK, KALEVI 1990: *Suomen kielen morfofonologian historia II. Nominien taivutus 1820–1845*. Turun yliopisto, fonetiikka, Turku.
- 1991: *Suomen kielen morfofonologian historia III. Nominien taivutus 1845–1850*. Turun yliopisto, fonetiikka, Turku.

Wikipedia, Partikkeli. Saatavissa [https://fi.wikipedia.org/wiki/Partikkeli_\(sanaluokka\)](https://fi.wikipedia.org/wiki/Partikkeli_(sanaluokka)) [viitattu 2.11.2021].

VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> [viitattu 26.7.2023].

HEIDI SALMI: Elias Lönnrot's, H. K. Koranter's and G. E. Eurén's contribution to developing Finnish parts of speech terms

In the history of literary Finnish, the 19th century was a significant time of its development. Finnish became a language which was able to be used in every field of society in the country. New words and terms were needed and thus had been created for areas in which Finnish had not been used before. Moreover, a Finnish grammar was written in Finnish for the first time. Elias Lönnrot is the first to develop grammatical terms in Finnish. He published his suggestions in a magazine entitled *Mehiläinen* in the 1830s and later developed these terms until the 1850s. The first Finnish-language Finnish grammar was written by H. K. Koranteri, published in 1845. It was a school grammar, similar to the one by G. E. Eurén (1852).

This article examines Finnish parts of speech terms developed by Lönnrot, Koranteri and Eurén. I study what word formation methods were used, the motivation behind the terms and what kind of system they form. In addition to this, the article investigates if the terms were used in certain dictionaries and other grammars published in the 19th century.

Lönnrot had several different terms for one concept and he developed his terminology by accepting some of his old terms, abandoning others and creating new ones both alongside and instead of the old ones. Koranteri used terms created by Lönnrot and only created new terms for those concepts for which Lönnrot did not have a term. Eurén created his own terms, but he also utilised some by Koranteri and Lönnrot as the basis for his terms.

The terms analysed in this study were formed by compounding and derivation. The terms by Lönnrot, Koranteri and Eurén form systems, in which parallel terms are formed in similar ways. The semantic motivation behind these terms was sometimes based on those in Latin, but most of them were endemically motivated. The Finnish terms created by Lönnrot, Koranteri and Eurén were replaced by Latin-based ones by Arvid Genetz and E. N. Setälä, terms which have been in use to this day.

Heidi Salmi

heidi.salmi@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

20014 Turun yliopisto